

TO‘QIMACHILIK KORXONALARIDA RAQOBATBARDOSHLIK OMILLARI VA UNI INTEGRAL BAHOLASH

Ravshanov Abror Tirkashovich

Atb Asia Alliance Bank
Qarshi BXO NASAF MBXO xodimi

Annotatsiya

Maqolada to‘qimachilik sanoati korxonalarida raqobatbardoshlikni boshqarish samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar, mezonlar va indikatorlar tizimi hamda ularning integral bahosi asoslangan. Omillar besh boshqaruv konturi bo‘yicha guruhlangan, har bir kontur ichida omil, mezon va indikator funksional zanjir sifatida bog‘langan, indikatorlarning chegaraviy qiymatlari shartnoma sharti, tarmoq darajasi va ko‘p yillik qatorga tayangan holda belgilangan. Integral baho o‘tish ichida umumlashgan darajali o‘rtacha, o‘tishlar orasida vaznli geometrik o‘rtacha sifatida hisoblanadi va uzilishlar bo‘yicha dekompozitsiya qilinadi. Yigiruv korxonasi ma’lumotida geometrik baho additiv bahodan 0,087 ga past bo‘lib, zaif bo‘g‘inni yashirmasligi ko‘rsatilgan. Integral baho 0,575 ga teng bo‘lib, umumiy uzilishning 52 foizi narx ustamasi o‘tishiga, 26 foizi takroriy buyurtma o‘tishiga to‘g‘ri keldi. Tarmoq darajasidagi tahlil ham uzilish qiymat zanjiri o‘tishlarida joylashganini ko‘rsatdi. Natijalar boshqaruv ta’sirini eng zaif o‘tishga yo‘naltirish bo‘yicha takliflar bilan yakunlangan.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik korxonasi, raqobatbardoshlik omillari, mezon, indikator, integral baho, geometrik o‘rtacha, dekompozitsiya, zaif bo‘g‘in.

Аннотация

В статье обоснована система факторов, критериев и индикаторов, влияющих на эффективность управления конкурентоспособностью предприятий текстильной промышленности, а также их интегральная оценка. Факторы сгруппированы по пяти контурам управления; внутри каждого контура фактор, критерий и индикатор связаны в функциональную цепочку, а пороговые значения индикаторов установлены на основе условий контрактов, отраслевого уровня и многолетних рядов. Интегральная оценка рассчитывается как обобщённое степенное среднее внутри перехода и как взвешенное геометрическое среднее между переходами и раскладывается по разрывам. На данных прядильного предприятия показано, что геометрическая оценка на 0,087 ниже аддитивной и не скрывает слабое звено. Интегральная оценка равна 0,575, при этом 52% общего разрыва приходится на переход ценовой надбавки, 26% - на переход повторных заказов. Анализ на отраслевом уровне также показал, что разрыв расположен в переходах цепочки создания стоимости. Результаты завершаются предложениями по направлению управленческого воздействия на самый слабый переход.

Ключевые слова: текстильное предприятие, факторы конкурентоспособности, критерий, индикатор, интегральная оценка, геометрическое среднее, декомпозиция, слабое звено.

Abstract

The paper develops a system of factors, criteria and indicators for assessing the effectiveness of competitiveness management in textile enterprises and an integral measure built on it. Factors are grouped by five management contours; within each contour a factor, a criterion and an indicator form a functional chain; indicator thresholds are anchored in contract terms, industry benchmarks and multi-year series. The integral measure is a generalised power mean within a transition and a weighted geometric mean across transitions, decomposed into transition-level gaps. On spinning-mill data the geometric measure is 0.087 below the additive one, showing that it does not mask the weakest link. The integral measure equals 0.575, with 52% of the total gap located in the price-premium transition and 26% in the repeat-order transition. The industry-level analysis likewise places the gap in the value-chain transitions. The results conclude with recommendations for directing management action to the weakest transition.

Keywords: textile enterprise, competitiveness factors, criterion, indicator, integral measure, geometric mean, decomposition, weakest link.

KIRISH

Korxona raqobatbardoshligini baholash amaliyotida uch usul ustunlik qiladi, omillarning vaznli yig'indisi, ko'rsatkichlarni ballga o'tkazuvchi reyting va muvozanatlashtirilgan ko'rsatkichlar tizimi [3]. Uchalasi ham to'qimachilik korxonasi uchun umumiy kamchilikka ega. Vaznli yig'indi va reyting kuchli ko'rsatkichning zaif ko'rsatkichni qoplashiga yo'l qo'yadi, natijada buyurtma aniqligi 98 foiz, narx ustamasi esa yo'qolgan yigiruv korxonasi o'rtacha bahoga ega bo'lib chiqadi. Muvozanatlashtirilgan tizim esa integral baho bermaydi va bo'limlar ichidagi natijani o'lchaydi. Shu bilan birga universal ko'rsatkichlar to'qimachilik korxonasining tola sifati tebranishi, mavsumiy buyurtma sikli, ko'p bosqichli zanjir va xaridor sertifikat talablari kabi xususiyatlarini hisobga olmaydi. O'zbekiston to'qimachilik sanoatida 2022-2025-yillarda ip ishlab chiqarish 15 foizga o'sgan, eksport 18 foizga kamaygan [17], bu holatni umumiy baholash usullari izohlay olmaydi, chunki ular qaysi bo'g'inda uzilish borligini ko'rsatmaydi.

Mamlakatda yengil sanoatni rivojlantirish va tayyor mahsulot ishlab chiqarishni rag'batlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan [14]. Bu vazifa korxona darajasida xomashyoni qayta ishlash chuqurligini oshirish bilan birga, qo'shilgan qiymatning qaysi bosqichda yaratilayotgani va qaysi bosqichda yo'qotilayotganini aniq o'lchashni talab qiladi. Shu sababli raqobatbardoshlikni baholash vositasi nafaqat umumiy darajani, balki boshqaruv ta'siri yo'naltirilishi lozim bo'lgan aniq bo'g'inni ham ko'rsatishi kerak.

Maqolaning maqsadi to'qimachilik korxonalarida raqobatbardoshlikni boshqarish samaradorligini baholashning tarmoqqa xos omillar, mezonlar va indikatorlar tizimini hamda zaif bo'g'inni yashirmaydigan integral bahosini ishlab chiqishdir. Vazifalar sifatida omillarni konturlar bo'yicha guruhlash, omil-mezon-indikator zanjirini shakllantirish, indikatorlar chegaralarini asoslash, integral bahoning hisoblash apparatini berish va uni yigiruv korxonasi ma'lumotida tekshirish belgilandi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqobatbardoshlik omillarini tizimlashtirish M.Porter tomonidan tarmoq va korxona darajasida [8], R.A.Fatxutdinov tomonidan tashqi va ichki omillar ro'yxati sifatida [13], M.Gelvanovskiy, V.Jukovskaya va I.Trofimova tomonidan mikro, mezo va makro darajalar bo'yicha [12] amalga oshirilgan. Ko'rsatkichlar tizimini loyihalash tamoyillari E.Nili va hamkasblari [5], D.Parmenter [7] ishlarida berilgan, ular ko'rsatkichlar orasidagi bog'liqlik, o'lchov chegarasi va boshqaruv siklidagi o'rni talablarini qo'yadi. Agregatsiya masalasida OECD kompozit indikatorlar bo'yicha qo'llanmasi geometrik agregatsiyaning kompensatsiyaga yo'l qo'ymaslik xossasini ta'kidlaydi [6], T.Saati ierarxiyalar tahlili usuli vaznlarni asoslash uchun keng qo'llaniladi [9]. To'qimachilik korxonasi uchun ip sifatini baholashda USTER statistikasi xalqaro benchmark bo'lib xizmat qiladi [11], yetkazib berish sifati OTIF ko'rsatkichi bilan o'lchanadi [1], tejankor ishlab chiqarish va tezkor qayta sozlash ko'p artikulli ishlab chiqarishga moslashtirilgan [10]. O'zbekistonda sanoat korxonalarining innovatsion salohiyatini baholash G.B.Shanazarova [16], to'qimachilik korxonalari boshqaruv mexanizmlari M.A.Maxkamova [15] ishlarida yoritilgan. Adabiyotlarda omil, mezon va indikator ko'pincha alohida ro'yxatlar sifatida beriladi, ularning bitta kontur ichida funksional bog'lanishi va integral bahoning noadditiv xossasi to'qimachilik korxonasi uchun ishlab chiqilmagan.

Kompozit indikatorlarda vaznlash va agregatsiya usullarini tanlash masalasi S.Greco va hamkasblari tomonidan tizimli ko'rib chiqilgan, ular additiv agregatsiyada vaznlar ko'rsatkichlar orasidagi almashinuv nisbati vazifasini bajarishini ko'rsatgan [2]. G.Munda va M.Nardo esa kompensatsiyalanmaydigan agregatsiya qoidalari reytinglarni asoslashda ishonchliroq natija berishini ta'kidlaydi [4]. R.Kaplan va D.Norton muvozanatlashtirilgan ko'rsatkichlar tizimida moliyaviy, mijoz, ichki jarayon va o'rganish istiqbollari ajratgan [3], biroq bu tizim istiqbollarni yagona integral bahoga birlashtirmaydi. Bu yondashuvlar integral baho zaif bo'g'inni qoplamasligi va uni aniq ko'rsatishi zarurligini asoslaydi.

METODOLOGIYA

Omilar tanlovida to'qimachilik korxonasining beshta xususiyati asos qilib olindi va har bir omil uchun korxona hisobotidagi o'lchov manbai belgilandi. Omilar besh boshqaruv konturi bo'yicha guruhlandi va har bir kontur uchun o'tishning to'liqlik sharti sifatida mezon, mezonning o'lchovi sifatida indikator ajratildi. Indikatorlar (1) va (2) bo'yicha normallashtirildi, o'tish koeffitsienti (3) bo'yicha umumlashgan darajali o'rtacha, integral baho (4) bo'yicha vaznli geometrik o'rtacha sifatida hisoblandi va (5) bo'yicha uzilishlarga dekompozitsiya qilindi [6; 2]. Vaznlar birinchi bosqichda teng olindi, ularning ta'siri sezgirlik tahlili bilan tekshirildi. Tizim "Osborn tekstil" MChJ yigiruv korxonasining 2025-yil ma'lumotida sinovdan o'tkazildi, olti indikator korxona a'zo bo'lgan tarmoqning operatsion ko'rsatkichlaridan, to'rttasi korxona hisobotidan olindi.

$$\hat{I}_i = \frac{I_i - I_i^{\min}}{I_i^{\max} - I_i^{\min}} \quad (1)$$

bunda I_i - indikatorning haqiqiy qiymati; I_i^{min} , I_i^{max} - chegaraviy qiymatlar; $\hat{I}_i$ - normallashtirilgan qiymat. (1) formula qiymati ortishi ijobiy bo'lgan indikatorlar, masalan narx ustamasi uchun qo'llaniladi va barcha indikatorlarni 0 dan 1 gacha bo'lgan yagona shkalaga keltiradi.

$$\hat{I}_i = \frac{I_i^{max} - I_i}{I_i^{max} - I_i^{min}} \quad (2)$$

(2) formula qiymati kamayishi ijobiy bo'lgan indikatorlar, masalan kunlarda o'lchanadigan qaror tezligi uchun qo'llaniladi: haqiqiy qiymat quyi chegaraga qanchalik yaqin bo'lsa, normallashtirilgan qiymat 1 ga shunchalik yaqinlashadi.

$$K_j = \left(\sum_{i \in S_j} w_i \cdot \hat{I}_i^p \right)^{\frac{1}{p}}, \quad \sum_{i \in S_j} w_i = 1 \quad (3)$$

bunda K_j - j-o'tish koeffitsienti; w_i - indikator vazni; p - o'rtacha darajasi; S_j - j-o'tishga tegishli indikatorlar to'plami. Daraja p kamaygan sari o'rtacha qiymat o'tish ichidagi eng past indikatorga yaqinlashadi, shu sababli (3) o'tish ichidagi qoplash darajasini boshqarish imkonini beradi.

$$FCI = \prod_{j=1}^6 K_j^{\theta_j}, \quad \sum_{j=1}^6 \theta_j = 1 \quad (4)$$

bunda θ_j - o'tish vazni; FCI - funksional muvofiqlik indeksi. Ko'paytma shaklidagi agregatsiyada bitta o'tish koeffitsientining past qiymati boshqa o'tishlarning yuqori qiymati hisobiga qoplanmaydi [6]; [4].

$$FCI = \exp(-\sum_{j=1}^6 G_j), \quad G_j = \theta_j \cdot \ln \frac{1}{K_j} \quad (5)$$

bunda G_j - o'tishdagi uzilish. (5) ifoda umumiy uzilish $\ln(1/FCI)$ ni o'tishlar bo'yicha qo'shiluvchilarga ajratadi, bu esa har bir o'tishning umumiy uzilishdagi ulushini foizda hisoblash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Omillar, mezonlar va indikatorlar tizimi besh kontur bo'yicha 24 omil, 5 mezon va 10 indikatoridan iborat (1-jadval). Har bir omil to'qimachilik korxonasining hisobotidagi muayyan ko'rsatkich orqali o'lchanadi, masalan, tola sifati omili USTER kesimlari [11], narx ustamasi omili daromadning ishlab chiqarish qiymatiga nisbati, sertifikatlash omili OEKO-TEX, GOTS va BSCI qamrovi orqali. Indikatorlarning chegaralari uch manbaga tayanadi, shartnoma sharti (OTIF darajasi, texnik karta tasdig'i uchun 14 kunlik oyna), tarmoq darajasi (65 foizlik quvvat yuklanishi boshlang'ich chegara sifatida) va ko'p yillik qator (yillik o'zgarish oralig'i).

1-jadvalda har bir kontur to'rt-besh tarmoqqa xos omilni qamraydi va ikkita indikator bilan o'lchanadi, ya'ni har bir o'tish kamida ikki mustaqil o'lchovga tayanadi. Indikatorlar chegaralarining aniq sonli oraliq ko'rinishida berilishi barcha indikatorlarni (1) va (2) formulalar bo'yicha yagona tartibda normallashtirish imkonini beradi, mezon esa o'tishning qaysi holatda to'liq deb hisoblanishini belgilaydi.

1-jadval

**To'qimachilik korxonasida raqobatbardoshlikni boshqarish
samaradorligini baholash tizimi¹**

Kontur (o'tish)	Tarmoqqa xos omillar	Mezon	Indikatorlar va chegaralari
Strategik moslashuv (K1)	A1 klaster integratsiyasi, A2 mavsumiylik, A3 hamkorlik shakli, A4 qaror tezligi, A5 bozor konsentratsiyasi	Bozor signali me'yoriy oyna ichida rejaga aylanadi	I1 so'rovlarning rejaga o'tishi (0-1); I2 qaror tezligi (30-5 kun)
Resurslarni taqsimlash (K2)	B1 tola va ip narxi, B2 tola sifati (USTER), B3 quvvat, B4 energiya, B5 aylanma mablag'	Qaror resurs balansiga uzilishsiz aylanadi	I3 xomashyo uzluksizligi (0-1); I4 quvvat yuklanishi (0,60-1,00)
Tashkiliy qobiliyat (K3)	C1 uskuna yoshi, C2 unumdorlik, C3 mehnat narxi, C4 muvofiqlashtirish, C5 sifat nazorati	Resurs yo'qotishsiz o'zlashtiriladi	I5 ko'p operatsiyali malaka (0-1); I6 ish vaqtidan foydalanish (0,60-1,00)
Qiymat zanjiri (K4, K5)	D1 zanjir uzunligi, D2 melanj va aralash ip, D3 yetkazib berish, D4 hamkorlik, D5 raqamli qamrov	Qiymat narx ustamasi va OTIF bilan bozor natijasiga aylanadi	I7 narx ustamasi (0,95-1,45); I8 buyurtma aniqligi (0,60-1,00)
Institutsional barqarorlik (K6)	E1 sertifikatlash, E2 shartnoma modeli, E3 klaster, E4 davlat qo'llab-quvvatlashi	Natija takroriy buyurtmaga aylanadi	I9 sertifikatlangan mahsulot (0-1); I10 takroriy buyurtma (0,70-1,30)

Tizimning tuzilmaviy mantig'i omil, mezon va indikatorni bitta kontur ichida funksional zanjirga bog'laydi (1-rasm). Omil sharoitni, mezon o'tishning to'liqlik shartini, indikator o'lchovni, koeffitsiyent esa natijani beradi. Bunday zanjir ko'rsatkichni omilga bog'laydi, ya'ni indikator pasayganda qaysi omil sabab bo'lganini ko'rsatadi, masalan, I7 narx ustamasining pasayishi D2 omili, ya'ni xom ip ulushining yuqoriligi yoki B1 omili, ya'ni ip bozori narxining tushishi bilan izohlanadi.

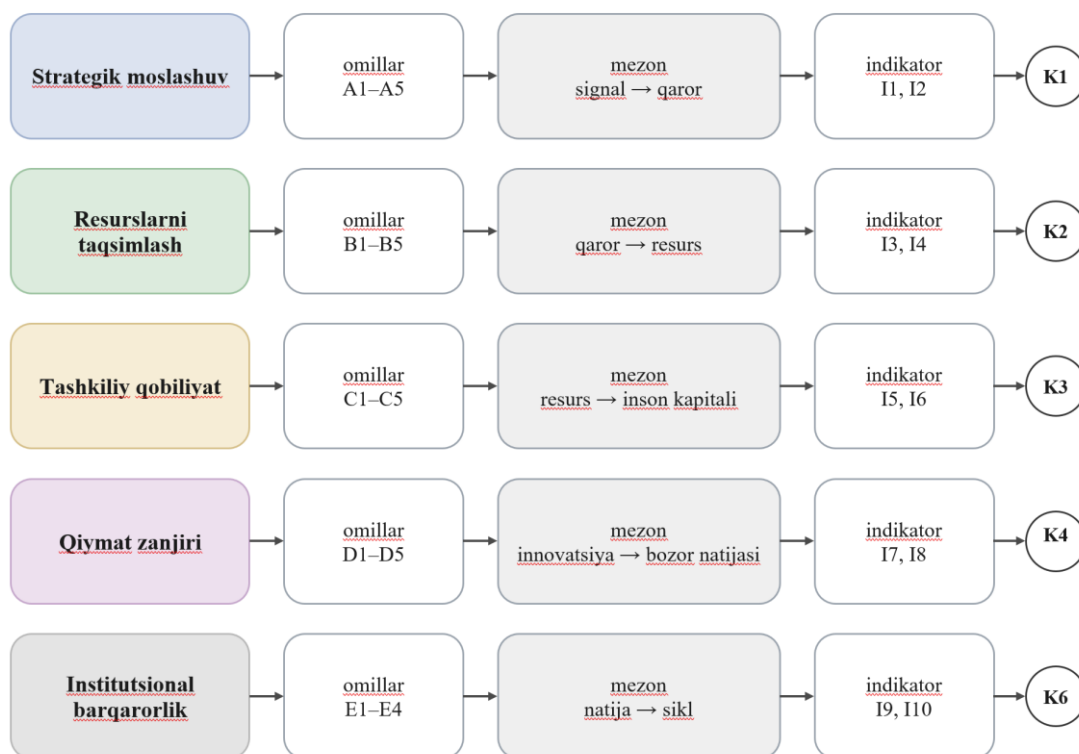
1-rasmda besh kontur bir xil to'rt bosqichli zanjir orqali tasvirlangan: omillar guruhi mezonga, mezon indikatorga, indikator esa o'tish koeffitsiyentiga olib keladi. Qiymat zanjiri konturi ikkita o'tish koeffitsiyentiga (K4, K5) ega bo'lgani sababli tizimda besh kontur, lekin olti o'tish mavjud va integral baho aynan shu olti koeffitsiyent asosida hisoblanadi.

Integral bahoning xossasi turli ssenariylarda additiv o'rtacha bilan taqqoslanganda ochiladi (2-rasm). Barcha koeffitsiyentlar 0,8 bo'lganda ikki baho teng, bitta koeffitsiyent 0,2 va qolganlari 0,9 bo'lganda additiv baho 0,78, geometrik baho 0,70, ikkita koeffitsiyent 0,4 bo'lganda 0,77 va 0,71. Yigiruv korxonasining 2025-yil haqiqiy ma'lumotida koeffitsiyentlar 0,990; 0,871; 0,642; 0,180; 0,872; 0,417 bo'lib, additiv baho 0,662, geometrik baho 0,575, farq 0,087. Geometrik baho eng zaif koeffitsiyentga (0,180) yaqinroq va shkalada bir holat pastda joylashadi, additiv baho

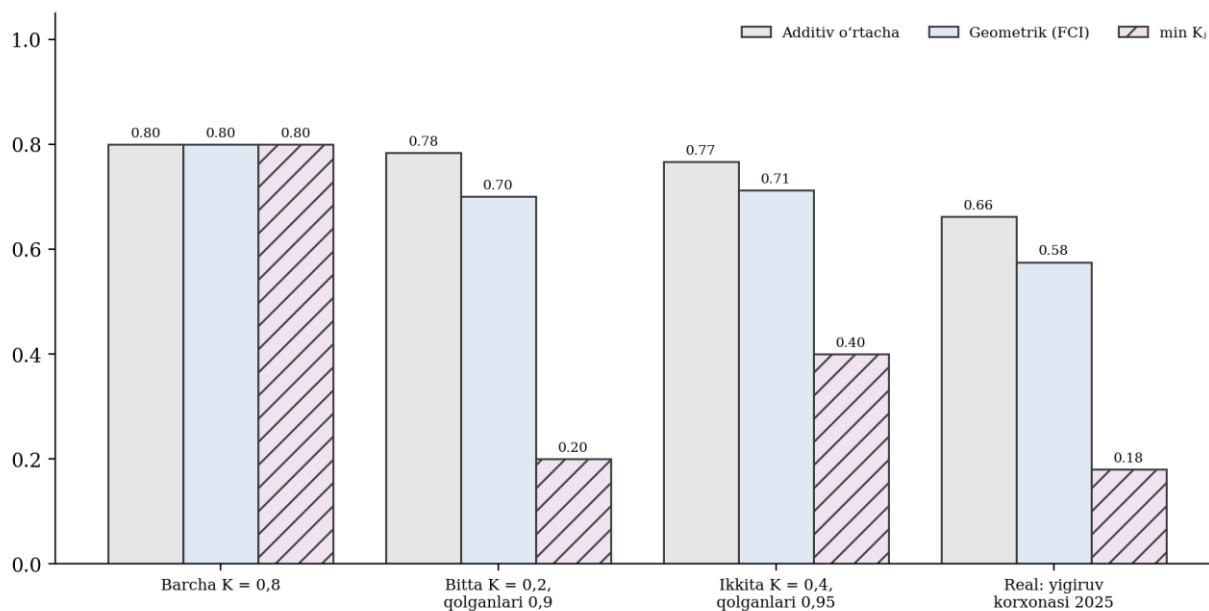
¹ Manba: muallif ishlanmasi.

esa korxonani qisman muvofiqlik holatiga ko'taradi. Bu farq aynan zaif o'tish borligi haqida signal beradi.

Omil → mezon → indikator → o'tish ko'effitsienti: bitta kontur ichidagi funksional zanjir

1-rasm. Omil - mezon - indikator - o'tish ko'effitsiyenti funksional zanjiri¹

2-rasm. Additiv va geometrik integral bahoning zaif bo'g'in ssenariylarida taqqoslanishi²

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

² Manba: muallif hisob-kitoblari.

2-rasmdan ko‘rinadiki, koeffitsiyentlar teng bo‘lganda additiv va geometrik baholar mos keladi, zaif bo‘g‘in paydo bo‘lishi bilan esa ular orasidagi farq ortib boradi. Haqiqiy yigiruv korxonasi ssenariysida eng past koeffitsiyent 0,18 ni tashkil etgani holda geometrik baho 0,58, additiv baho esa 0,66 ga teng, ya‘ni additiv usul zaif bo‘g‘in ta‘sirini sezilarli darajada yumshatadi.

Yigiruv korxonasi uchun hisob tizimning ishlashini raqamda ko‘rsatadi (2-jadval). Qaror tezligi 5 kun bo‘lganda I2 (2) bo‘yicha $(30 - 5)/(30 - 5) = 1,00$, narx ustamasi 1,040 bo‘lganda I7 (1) bo‘yicha $(1,040 - 0,95)/0,50 = 0,180$ ga normallasadi, $K_1 = \sqrt{0,98 \cdot 1,00} = 0,990$, $K_3 = \sqrt{0,55 \cdot 0,75} = 0,642$. Integral baho $\sqrt[5]{0,990 \cdot 0,871 \cdot 0,642 \cdot 0,180 \cdot 0,872 \cdot 0,417} = 0,575$, umumiy uzilish $\ln(1/0,575) = 0,553$, uning 52 foizi K4 o‘tishga, 26 foizi K6 o‘tishga to‘g‘ri keladi. Demak, korxonada uzilish ipning qiymatga aylanishida, ya‘ni narx ustamasining 1,41 dan 1,04 gacha yo‘qolishida va takroriy buyurtma barqarorligida joylashgan, operatsion o‘tishlar esa deyarli to‘liq.

2-jadval

Yigiruv korxonasi uchun integral bahoni hisoblash, 2025-yil¹

O‘tish	Indikatorlar (haqiqiy qiymat)	$\hat{I}_i$	K_j	G_j	Uzilish ulushi, foizda
K1	I1 = 0,98; I2 = 5 kun	0,980; 1,000	0,990	0,002	0,3
K2	I3 = 0,96; I4 = 0,916	0,960; 0,791	0,871	0,023	4,2
K3	I5 = 0,55; I6 = 0,90	0,550; 0,750	0,642	0,074	13,3
K4	I7 = 1,040	0,180	0,180	0,286	51,7
K5	I8 = 0,98; I9 = 0,80	0,950; 0,800	0,872	0,023	4,1
K6	I10 = 0,950	0,417	0,417	0,146	26,4
Jami	-	-	FCI $= 0,575$	ΣG $= 0,553$	100

2-jadvalda umumiy uzilishning ($\Sigma G = 0,553$) 51,7 foizi K4 va 26,4 foizi K6 o‘tishlarga to‘g‘ri keladi, K1 va K2 o‘tishlarning birgalikdagi ulushi esa 5 foizdan kam. Bu boshqaruv choralari ustuvorlashtirishda zaif o‘tishlarni aniq ajratib olish va resurslarni ular bo‘yicha taqsimlash imkonini beradi.

Sezgirlik tahlili tizimning barqarorligini tasdiqladi. Eng zaif o‘tish vaznining 20 foizga o‘zgarishi integral bahoni 0,554-0,599 oralig‘ida saqlaydi, o‘tish ichida arifmetik o‘rtacha 0,577 beradi, I7 chegarasining 1,50 gacha kengaytirilishi 0,566 beradi. Faqat o‘tishlar orasidagi additiv agregatsiya natijani 0,662 ga ko‘taradi, ya‘ni tizim aynan agregatsiya usuliga sezgir va bu uning mo‘ljallangan xossasidir.

Tizimning tarmoq darajasida qo‘llanilishi ham mumkin, bunda indikatorlar tarmoq statistikasidagi mos ko‘rsatkichlar bilan almashtiriladi, K2 uchun ip ishlab chiqarishning tolaga nisbati, K3-K4 uchun mato hajmining ipga nisbati, K5 uchun bir tonna ipga eksport, K1 uchun bozor konsentratsiyasi indeksi. O‘zbekiston tarmog‘ida 2018-2025-yillarda ip/tola nisbati 0,567 dan 0,837 gacha o‘sgan, mato/ip nisbati 0,495 dan 0,551 gacha deyarli o‘zgarmagan, bir tonna ipga eksport 2022-yildagi 4,36 ming

¹ Manba: “Osborn tekstil” MChJ 2025-yil ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

dollardan 3,09 ming dollargacha tushgan [17], ya'ni tarmoq darajasida ham uzilish K4 va K5 o'tishlarda, korxona darajasidagi diagnoz bilan bir joyda joylashgan. Bu moslik tizimning ikki darajada bir xil tilda ishlashini va tarmoq siyosati choralari korxona uzilishiga manzillash imkonini berishini ko'rsatadi.

Taklif etilgan tizim mavjud baholash usullaridan uch jihatda farqlanadi. Birinchidan, omillar universal emas, to'qimachilik korxonasining hisobotida o'lchanadigan ko'rsatkichlarga bog'langan, bu Fatxutdinov tizimidagi umumiy omillar ro'yxatidan farq qiladi [13]. Ikkinchidan, omil, mezon va indikator bitta kontur ichida bog'langan, bu Kaplan-Norton tizimidagi istiqbollar bo'yicha ko'rsatkichlardan [3] farqli ravishda sabab-oqibatni o'tish darajasida beradi. Uchinchidan, integral baho geometrik xossaga ega va dekompozitsiya qilinadi, bu OECD kompozit indikatorlar bo'yicha tavsiyasiga [6] mos keladi va boshqaruv ta'siri manzilini beradi. Vaznlar masalasida tizim ekspert so'rovi natijasini kutmasdan ishlashga mo'ljallangan, teng vaznlar bilan olingan natija sezgirlik tahlili orqali tekshiriladi, vaznlarni iyerarxiyalar tahlili usuli [9] bilan aniqlashtirish natijani o'zgartirmaydi, faqat aniqlashtiradi, chunki geometrik agregatsiyada zaif o'tishning ta'siri vazniga kam bog'liq. Tizimning chegarasi shundaki, korxona kesimidagi to'liq hisobot bo'lmaganda bir qism indikatorlar tarmoq ko'rsatkichlari bilan almashtiriladi, bu operatsion o'tishlarni yuqori baholashi mumkin, va vaznlar ekspert so'rovi asosida aniqlashtirilishi lozim.

Tizimning iqtisodiy talqini uzilish bilan yo'qotilgan qiymat orqali beriladi. Yigiruv korxonasida K4 o'tishning 0,922 dan 0,180 gacha tushishi narx ustamasining 1,41 dan 1,04 gacha yo'qolishini, ya'ni 2024-yil ishlab chiqarish qiymati 347,6 milliard so'm sharoitida yiliga 129 milliard so'm daromadning yo'qolishini bildiradi, K6 o'tishning 0,417 darajasi esa daromad barqarorligining yo'qligini ifodalaydi. Uzilish dekompozitsiyasi shu yo'qotishning 52 foizini bitta o'tishga bog'laydi va boshqaruv ta'sirining aynan shu o'tishga, ya'ni mahsulot tarkibini melanj va aralash iplar tomon o'zgartirishga yo'naltirilishini talab qiladi, chunki $(1 - K_4)$ ko'paytuvchi 0,82 ga teng bo'lib, shu o'tishga sarflangan har bir so'm boshqa o'tishlardagidan bir necha barobar ko'p samara beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

To'qimachilik korxonalarida raqobatbardoshlikni boshqarish samaradorligini baholash tizimi besh kontur bo'yicha 24 omil, 5 mezon va 10 indikatorning funksional bog'liqligi asosida shakllantirildi, indikatorlar chegaralari shartnoma sharti, tarmoq darajasi va ko'p yillik qatorga tayanadi. Integral baho vaznli geometrik o'rtacha sifatida zaif bo'g'inni yashirmaydi va uzilishlarga dekompozitsiya qilinadi. Yigiruv korxonasi ma'lumotida integral baho 0,575, uzilishning 52 foizi narx ustamasi o'tishida ekani aniqlandi, additiv baho esa 0,662 berib, bu uzilishni yashirgan bo'lar edi. Tizim mavsumiy diagnostika vositasi sifatida korxonaga boshqaruv ta'sirini eng zaif o'tishga yo'naltirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. To'qimachilik korxonalarida raqobatbardoshlikni baholashda omillarning vaznli yig'indisi o'rniga o'tishlar orasida vaznli geometrik o'rtachaga asoslangan

integral bahoni qo'llash, chunki u zaif bo'g'inni boshqa ko'rsatkichlar hisobiga yashirmaydi.

2. Indikatorlar chegaralarini shartnoma sharti, tarmoq darajasi va ko'p yillik qator asosida har yili qayta ko'rib chiqish va korxonaning texnik-iqtisodiy rejalashtirish hujjatlariga kiritish.

3. Integral bahoni har bir mavsum yakunida hisoblab, uzilishlar dekompozitsiyasi natijasida eng katta ulushga ega bo'lgan o'tishni boshqaruv ta'sirining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilash.

4. Yigiruv korxonalarida narx ustamasi o'tishini tiklash maqsadida mahsulot tarkibini melanj va aralash iplar tomon o'zgartirish hamda takroriy buyurtmalar barqarorligini ta'minlovchi uzoq muddatli shartnoma modellarini joriy etish.

5. O'tish vaznlarini ekspert so'rovi va iyerarxiyalar tahlili usuli [9] yordamida aniqlashtirish, korxona kesimida to'liq hisobot yuritib, indikatorlarning tarmoq ko'rsatkichlariga bog'liqligini kamaytirish.

6. Tarmoq darajasida ham shu tizim bo'yicha monitoring yuritib, yengil sanoatni qo'llab-quvvatlash choralari [14] qiymat zanjiri o'tishlaridagi (K4, K5) uzilishlarni bartaraf etishga manzilli yo'naltirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Christopher, M. (2016). Logistics and supply chain management (5th ed.). Pearson.

2. Greco, S., Ishizaka, A., Tasiou, M., & Torrisi, G. (2019). On the methodological framework of composite indices: A review of the issues of weighting, aggregation, and robustness. *Social Indicators Research*, 141(1), 61-94. <https://doi.org/10.1007/s11205-017-1832-9>

3. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). The balanced scorecard: Measures that drive performance. *Harvard Business Review*, 70(1), 71-79.

4. Munda, G., & Nardo, M. (2009). Noncompensatory/nonlinear composite indicators for ranking countries: A defensible setting. *Applied Economics*, 41(12), 1513-1523. <https://doi.org/10.1080/00036840601019364>

5. Neely, A., Gregory, M., & Platts, K. (1995). Performance measurement system design: A literature review and research agenda. *International Journal of Operations & Production Management*, 15(4), 80-116. <https://doi.org/10.1108/01443579510083622>

6. OECD, & JRC. (2008). Handbook on constructing composite indicators: Methodology and user guide. OECD Publishing.

7. Parmenter, D. (2015). Key performance indicators: Developing, implementing, and using winning KPIs (3rd ed.). Wiley.

8. Porter, M. E. (1985). Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. Free Press.

9. Saaty, T. L. (1980). The analytic hierarchy process. McGraw-Hill.

10. Shingo, S. (1985). A revolution in manufacturing: The SMED system. Productivity Press.

11. Uster Technologies AG. (2023). USTER Statistics 2023: The industry's quality language. Uster Technologies AG.

12. Гельвановский М., Жуковская В., Трофимова И. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях // Российский экономический журнал. - 1998. - № 3. - С. 67-77.
13. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации. - М.: Эксмо, 2005. - 544 с.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 16-sentyabr PQ-4453-son “Yengil sanoatni yanada rivojlantirish va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-4516526>
15. Maxkamova M.A. Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish mexanizmini takomillashtirish: i.f.d. diss. avtoref. - T., 2010. - 44 b.
16. Shanazarova G.B. Sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish: PhD diss. avtoref. - T., 2018. - 56 b.
17. 2025-yilda O‘zbekiston tashqi savdosi qanday o‘zgardi? // Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, Gazeta.uz, 29.01.2026. <https://www.gazeta.uz/oz/2026/01/29/trade-2025/>

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Karimova Shirin Zoxid qizi
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, sentabr, 9-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi** rayosatining **2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. ГОСТ 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**